

ARISTOTELÉS O POVAZE A POHYBU NEBESKÉ SFÉRY II

O nebi a problém nehybného hybatele

Karel Thein

První dvě knihy Aristotelova pojednání *O nebi* postulují dokonalý kruhový pohyb jako pohyb nebeské sféry; z vlastností tohoto pohybu je pak odvozeno stejně dokonalé tzv. první těleso, které tento pohyb věčně uskutečňuje a jemuž je na základě jeho věčné skutečnosti a vnitřní oživenosti propůjčen božský status. Řada pasáží v první i druhé knize popisuje první těleso jako svého druhu dokonalou, vnitřně oživenou látku, místně oddělenou od zbytku fyzikálního světa. Takto chápaná fyzikální dokonalost je teoretickou inovací bez jasného předznamenání u starších autorů – a není proto překvapení, že Aristotelovo pojetí prvního tělesa budí značné rozpaky i v rámci peripatetické školy, od aporií v Theofrastově *Metafyzice* (6–9,5a14–b18; 11–12,6a5–14) až po jasné odmítnutí v Xenarchově spisu *Proti páté podstatě*.¹ Až pozdější komentátorská tradice, počínaje Alexandrem z Afrosiady, bude vůči Aristotelově kosmologii vstřícnější, většinou však za předpokladu jejího podřízení širšímu metafyzickému schématu, v němž je i pohyb nebeské sféry závislý na věčné skutečnosti prvního nehybného hybatele. Následující řádky se nezabývají touto dodnes vlivnou tradicí; jejich skromnějším cílem je zjistit, jak dalece je spis *O nebi* otevřen pojmové syntéze nelátkového hybatele a výměru „božského tělesa“ skrze činnost, kterou je sám věčný kruhový pohyb. První část této studie nabídla rekonstrukci postupu, jenž učinil z prvního tělesa plně autonomní, byť ryze fyzikální bytost, „první z tělesných podstat“, jež má být plně ve shodě s obecně lidským přesvědčením o existenci bohů (*De caelo*, II,3,270b1–11).² Druhá část nabízí

¹ K Theofrastovi (včetně některých tvrzení z jeho *De igne*) viz R. W. Sharples, *Theophrastus on the Heavens*, in: J. Wiesner (vyd.), *Aristoteles: Werk und Wirkung*, I, Berlin 1985, str. 577–593. Xenarchovo čtení shrnuje A. Falcon, *Aristotelianism in the First Century BCE: Xenarchus of Seleucia*, Cambridge 2012, str. 25–32. Postoj Stratóna z Lampsaku je též odmítavý, naneštěstí však velmi špatně dochovaný.

² K. Thein, *Aristotelés o povaze a pohybu nebeské sféry*, I, *Nebe jako tělesná podstata*, in: *Reflexe*, 55, 2018, str. 5–22.

výklad tří různých pasáží, v nichž byly spatřovány odkazy na motiv ne-látkového hybatele, jenž by překročil fyzikální obzor zbytku pojednání a umožnil jeho propojení s *Fyzikou* VIII a *Metafyzikou* XII.

První a třetí z těchto pasáží (*De caelo*, I,9,279a11–b3 a II,12,292a14–b25) představují bohatě komentované a značně nejasné texty, jejichž součástí je motiv „zcela prvního a nejvyššího božstva“ (279a32–33) či „nejbožštějšího počátku“ (292b22). Podrobný výklad však ukáže, že oba texty jsou vzhledem k motivu nehybného hybatele zcela neutrální a nijak nenaznačují, čím přesně by snad tento motiv přispěl k rotaci prvního tělesa, které je původně a samostatně pohyblivé bez možných změn svého pohybu. Otázku takového přispění však navozuje druhá pasáž (*De caelo*, II,6,288a27–b7), jež jako jediná výslovně zmiňuje „netělesného hybatele“. Celková argumentace tohoto textu se ovšem drží na čistě fyzikální rovině a roli nehybného hybatele stěží načrtává; navíc tak činí způsobem, jenž se liší od *Fyziky* VIII stejně jako *Metafyziky* XII. Vzhledem k míře, v níž se tři uvedené pasáže vzájemně liší, je jejich postupný komentář jistě nejjednodušší a nejbezpečnější formou následujícího výkladu. Celkovější úvahu naopak nabídne Závěr obou studií, jenž shrne možné Aristotelovy důvody pro vypracování zvláštního pojmu prvního tělesa a stručně je porovná s důvody pro zavedení prvního nehybného hybatele v jiných textech. Oproti běžnějším snahám o syntézu těchto důvodů se Závěr pokusí naznačit, čím je odlišnost obou případů filosoficky plodná.

1. *O nebi* I,9,279a11–b3

První z textů uváděných na oporu mínění, že pojednání *O nebi* mlčky předpokládá prvního netělesného hybatele, je tematicky nejrozmanitější a nejsložitější co do vzájemné artikulace svých postupných argumentačních kroků. Následující citace celé pasáže dělí tento postup do čtyř částí, jejichž vztah snad pomůže osvětlit místo této pasáže v celém pojednání:³

(1) „Zároveň [tj. spolu s tím, že tento svět je jediný a úplný] je jasné, že vně nebe (ἔξω τοῦ οὐρανοῦ) není místo ani prázdno ani čas. V každém místě totiž může být těleso; a prázdnem nazývají to, v čem těleso není, ale může být; čas je číslem pohybu, přičemž pohyb není

³ Česky citované pasáže spisu *O nebi* se opírají o často výrazně pozměněný překlad M. Okála in: Aristotelés, *O nebi – O vzniku a zániku*, Bratislava 1985. V případě jiných spisů cituji namnoze upravené překlady A. Kříže (jsou-li k dispozici).

bez fyzikálního tělesa (ἄνευ φυσικοῦ σώματος).⁴ Ukázalo se však, že vně světa není ani nemůže být žádné těleso. Je tedy zřejmé, že vně [světa] není místo ani prázdno ani čas.“ (I,9,279a11–18)

(2) „Proto věci tam (τὰκει) nejsou přirozeně v místě ani časem nestárnou, ani žádná z věcí nad krajním oběhem (ὕπερ τὴν ἐξωτάτω τεταγμένων φορᾶν) nepodstupuje změnu (μεταβολή), ale, neměnné a nepřijímající vnější působení (ἀναλλοίωτα καὶ ἀπαθῆ), těší se nejlepšímu a zcela nezávislému životu (τὴν ἀρίστην ἔχοντα ζωὴν καὶ τὴν αὐταρκεστάτην) po celou svou věčnost (τὸν ἅπαντα αἰῶνα). Tohoto slova, αἰών, užívali staří božsky. Neboť mez ohraničující dobu života (ζωῆς) každé bytosti, kterou nic přirozeně nepřesahuje, se nazývá trvání života (αἰών).“ (I,9,279a18–25)

(3) „Z téhož důvodu (κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον) je ohraničení (τέλος) celého nebe a ohraničení celého času a [jeho] neomezenosti věčností (αἰών), jež dostala jméno od svého věčného bytí (ἀπὸ τοῦ αἰεὶ εἶναι): nesmrtelná a božská. Na tom též záleží (ὅθεν ἐξήρτηται) bytí a život (τὸ εἶναι τε καὶ ζῆν) jiných bytostí, jedněch zřetelněji, jiných nejasně.“ (I,9,279a25–30)⁵

(4) „A vskutku, ve veřejně šířených filosofických úvahách o božstvech (ἐν τοῖς ἐγκυκλίοις φιλοσοφήμασι περὶ τὰ θεῖα) se často tvrdívá, že první a nejvyšší božstvo musí být zcela neměnné (ἀμετάβλητον); že je tomu tak, svědčí ve prospěch toho, co jsme řekli. Není totiž nic mocnějšího (κρείττον), co by jím hýbalo – neboť to by bylo božštější –,

⁴ Celé souvětí je nejstručnějším shrnutím závěrů o místě, prázdnu a času z *Phys. IV*, včetně odmítnutí existence prázdna na základě vzájemné implikace tělesa a místa. Věta „prázdne označují to, v čem těleso není, ale může být“ míří zjevně na stoupence prázdna, jejichž názory *Phys. IV* vyvrací. Korelátům těchto úvah je odmítnutí existence nekonečného tělesa rovněž ve *Phys. IV* a podrobněji v *De caelo*, I,5–7.

⁵ Okál překládá poslední větu této argumentace odlišně: „Preto tiež aj pre ostatné bytosti, pre jednu názornejšie, pre druhé menej jasne, je spojené bytie a život.“ V souladu s většinou překladatelů chápu ὅθεν ἐξήρτηται jako poukaz k počátku kauzálního řetězce: bytí a život se předávají od pohybu nejzazší nebeské sféry směrem dolů. Pro obdobné užití slovesa ἐξαρτάω viz Platón, *Ion*, 536a3–6, o inspiraci vycházející ze svého počátku podobně jako magnetická síla z „héraklejského kamene“: „A právě tak jako na onom kameni visí (ἐξήρτηται) i zde velmi složitý řetěz sborových zpěváků, sbormistrů a podsborníků, zavěšených ze strany na člancích, držících se Múzy.“

ani nemá žádnou vadu ani mu neschází žádná z jeho skvělých vlastností. Je tedy patřičné, že se pohybuje neustávajícím pohybem (καὶ ἄπαστον δὴ κίνησιν κινεῖται εὐλόγως); neboť vše se přestává pohybovat, když dosáhne svého vlastního místa, ovšem v případě tělesa pohybujícího se v kruhu je místo, odkud pohyb začal, stejné jako místo, v němž je zavřeno (τοῦ δὲ κύκλω σώματος ὁ αὐτὸς τόπος ὅθεν ἤρξατο καὶ εἰς ὃν τελευτᾷ).“ (I,9,279a30–b3)

Pokusme se nyní o výklad všech čtyř částí a různých úloh, které jim v celkové argumentaci náleží.⁶ Část (1) je s ohledem na naše téma prostě přípravná a v nejvyšší míře obecná: lze-li snad uvažovat o něčem za hranicí tohoto a jediného světa, tedy za hranicí rotujícího prvního těla, jistě nejde o nic fyzikálního. Výraz ἔξω τοῦ οὐρανοῦ je popisem záporné vlastnosti, kterou je absence jakéhokoli umístění, a tím též místního pohybu. Část (2) rozvíjí hypotetickou úvahu novým směrem, jehož smysl je již od antiky nejspornějším prvkem tohoto textu: případným „věcem tam“ (což je neutrální překlad stejně neurčitěho a jinde neužitého výrazu τὰκεῖ) je nyní připsána kladná vlastnost, kterou je život. Vzhledem k absenci veškeré změny (neboť mimo fyzikální obor prostě žádná nastat nemůže) jde navíc o život „nejlepší“, jinými slovy na ničem nezávislý a bez časového omezení. O nositeli takového života (αἰών) se zprvu nic dalšího nedozvíme, dokonce ani to, že je božskou bytostí, neboť Aristotelés pouze konstatuje, že staří myslitelé užívali výrazu αἰών „božsky“. Tato souhlasná poznámka však připravuje přenos ze způsobu řeči na to, o čem se mluví. Tomuto předmětu se pak věnuje část (3), jež propojuje místní ohraničenost světa na straně jedné s jeho věčným, vnitřně oživeným trváním na straně druhé. Tato věčnost označená za věčně realizovaný τέλος provází plně uskutečněný život bytostí, která je díky tomuto životu bytostí „nesmrtelnou a božskou“. Jako taková je pak tato bytost příčinou, na níž závisí „býtí a život“ řady dalších bytostí.

Následující část argumentu, tedy část (4), nabídne výslovný popis této božské bytosti jako samostatně pohyblivé, čímž budou z možných kandidátů na tento status vyloučeny „věci tam“, jejichž nestárnoucí neměnnost klade část (2) „nad“ (ὑπέρ) vnější nebeskou rotaci. Čím mají tyto věci být a v čem by měl spočívat jejich život, je předmětem sporů mezi anticými stejně jako moderními komentátory a žádná z navržených možností

⁶ S výjimkou částí (2) a výrazu τὰκεῖ ponechám stranou starší výklady celé pasáže, jejichž přehled by tuto studii neúnosně prodloužil. Pro podrobný výklad textu včetně jeho starších interpretací viz zejména F. Baghdassarian, *Aristote, De Caelo, I, 9: l'identité des „êtres de là-bas“*, in: *Philosophie antique*, 11, 2011, str. 175–203.

nenabízí jasné řešení. Že nejde o ryze abstraktní předměty myšlení, je patrné z jejich oživenosti, přičemž text na druhé straně neříká ani to, že by příslušný život pozůstával z činnosti myšlení, podobně jako je tomu u prvního nehybného hybatele z *Metafyziky* XII. Už Alexandr z Afrodisiady tvrdí, že citovaný text se může vztahovat buď k prvnímu hybateli, nebo ke sféře stálíc (viz Simplikios, *In De caelo*, 287,19–23). S ohledem na použité množné číslo se Alexandr zřejmě kloní k nebeským sférám a jejich zcela přirozeným hybatelům, což je však čtení těžko slučitelné s následnou projekcí těchto věcí mimo každé místo čili (nutně metaforicky) „nad“ vnější mez nebeské sféry.⁷ Navíc platí, že i kdybychom tvrdili, že netělesní hybatelé nebeských sfér (o nichž spis *O nebi* mlčí) jsou v místě jen akcidentálně, stěží lze rozvázat jejich vždy jedinečnou vazbu na tu či onu místně určenou sféru: tato vazba brání tomu, abychom je označili za společně existující za krajní mezí nebe.

Sám Simplikios se proto domnívá, že „věci tam“ je třeba chápat jako platónské předměty rozumu (*In De caelo*, 290,25–28). Toto tvrzení je sotva hajitelné z hlediska Aristotelovy vlastní nauky, může nám však napovědět, v jakém smyslu zde Aristotelés opravdu naráží na platónsky chápané předměty rozumu, které nejsou součástí fyzikální osnovy světa a můžeme je popsat jako jsoucí „vně nebe“ (ἔξω τοῦ οὐρανοῦ). Tento výraz je vypůjčen z dialogu *Faidros* 247c2–3, kde Platón zároveň mluví o „nadnebeském místě“ (ὑπερουράνιος τόπος). Tato výpůjčka naznačuje, že stejně jako část (1) odmítá, co nejmenovaní „oni“ říkají o prázdnu, také část (2) se částečně vztahuje ke starším názorům: v daném případě k nauce, jejíž motivace je na rozdíl od obhajoby prázdna filosoficky chvályhodná, avšak chybně naplněná. Tento postup se pak vztahuje i na následný poukaz na „božské“ užití slova αἰών: do textu zde, nikoli poprvé, vstupuje odkaz na starší nauku či rozšířené mínění, jež potvrzují správnost naší cesty, ale neobsahují výslednou pravdu, k níž nás dovede až další argumentační posun.

Na podporu tohoto čtení lze připomenout i prostý fakt, že výraz „věci tam“ (τὰκεῖ) vzniká sprážením slov τὰ ἐκεῖ, přičemž ἐκεῖ patří do lexikální armatury Aristotelovy kritiky idejí: v *Metafyzice* I,9,991a1 je jasným označením oboru idejí v kontrastu s tím, co je „zde“. Je tedy možné, že Simplikiova perspektiva je nakonec věrnější než jiná čtení

⁷ Moderním obhájcem tohoto čtení je P. Moraux, *Aristote, Du ciel*, Paris 1965, str. xliv a pozn. 5 (s odkazy na starší stoupence této interpretace). Pro stručnou a jasnou kritiku viz L. Tarán, *Paul Moraux: Aristote, Du ciel*, in: *Gnomon*, 46, 1974, str. 129. Srv. také H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Plato and the Academy*, Baltimore 1944, str. 588.

východisku (byť ne záměru) části (2); odtud též její ozvěny u některých moderních čtenářů, včetně Zeller, Rosse či Solmsena.⁸ Důležité je přitom též zdůraznit, že zmínka o „věcech tam“ nevede ani k náznaku jejich *kauzálního* vztahu k pohybu nebe ani jiným dějům v rámci světa, což je zcela v souladu s aristotelskou kritikou platonismu. Kauzální motiv se v celé argumentaci objevuje až v samém závěru části (3), ve větě „na tom též záleží“ či doslovně „odtamtud záleží“ (ὅθεν ἐξήχθηται) čili „odtamtud vychází“ – zde se celá úvaha konečně obrací k počátku, jehož vliv je promítán do fyzikálního světa. Otázka tak zní, zda nám následná argumentace umožňuje tento počátek jednoznačně určit.

V této souvislosti je nejprve třeba připomenout, že již přechod od části (2) k části (3) nás vrací do souvislosti fyzikálního světa. Formulace „z téhož důvodu“ (κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, *De caelo*, I,9,279a25) odkazuje na celou předešlou argumentaci a netýká se tedy toho, co by snad mohlo být vně nebeské sféry, nýbrž jejího vlastního ohraničení (srv. ihned následující τοῦ παντὸς οὐρανοῦ na řádcích 279a25–26). Část (4) rozvíjí stejné hledisko a to, na čem záleží bytí a život řady dalších bytostí, popíše jednoznačně jako kruhový pohyb nebeské sféry. První dvě věty části (4) jsou novou připomínkou sdílených či široce diskutovaných názorů o bozích a jsou natolik obecné, že se jistě hodí na jakékoli božstvo splňující nárok věčného života a neměnnosti.⁹ Aplikace tohoto základního mínění na samu „naši“ nauku je již výrazně užší a jasná: s oporou v tvrzení, že božstvu nic nevládne, neboť nic není silnější (οὐτε κρείττον, 279a34), lze nyní nejprve říci, že zde vykládaným božstvem *nic nehýbe*, neboť jeho hybatel by byl „božštější“ (θειότερον), a vzápětí dodat, že se tedy „pohybuje neustávajícím pohybem“ (279b1). Až tento dodatek jasně ukazuje, že zde pojednávané božstvo není první nehybný hybatel. Dodatečným potvrzením je pak návrat k propojení tělesné povahy daného božstva se zvláštní povahou kruhového pohybu: díky této povaze se lze zároveň hýbat a být v cíli tohoto pohybu, neboť začátek a cíl zde spadají v jedno (279b1–3).

Část (4) tak dovádí citovanou pasáž k obecnějšímu a vzápětí konkrétnímu závěru. Na obecnější rovině se potvrzuje, že Aristotelés nečiní jasné terminologické rozlišení mezi „tím, co je božské“ a „bohem“,

⁸ Pro odkazy na jejich i další čtení viz souhrnně Moraux, *Du ciel*, str. xliv, pozn. 5.

⁹ Podle Simplikia zde Aristotelés naráží na svůj nyní ztracený exotrický spis *O filosofii* (Περὶ φιλοσοφίας). Z dochovaných zlomků by byl odpovídajícím textem zlomek 16, in: W. D. Ross (vyd.), *Aristotelis fragmenta selecta*, Oxford 1955, str. 84 n., dochovaný právě díky Simplikiovu komentáři naší pasáže (viz *In De caelo*, 288,28–289,15).

příčemž bůh – neměnná, věčně živá bytost – může být netělesný i tělesný, a to natolik, nakolik mu nic silnějšího nevládne. Na rovině přímo spjaté s tématem spisu *O nebi* je pak řeč o božstvu tělesném, jehož věčná rotace je počátkem veškeré změny, z níž povstává bytí a život bytostí smíšených ze čtyř proměnlivých jednoduchých těles. Motiv kauzálního vlivu nebeské sféry na sublunární vznik a zánik je přitom dobře doložen ve spisu *O vzniku a zániku*, II,10, kde je na pohyb nebe navázána vzájemná přeměna čtyř sublunárních jednoduchých těles stejně jako procesy vzniku a zániku živých bytostí kolem nás. Mechanika tohoto vlivu je v každém z těchto případů jiná a její předpoklady zde nemůžeme vykládat, obě vysvětlení jsou však jasně slučitelná s naším textem a potvrzují, že Aristotelés popisuje vznik a zánik v souvislosti dějů uvnitř fyzikálního kosmu.¹⁰ Netělesnými faktory, které v řadě jeho spisů do procesu vznikání a zanikání *výslovně* vstupují, jsou pouze vlastní formy jednotlivých druhů živých bytostí, jejich formálně i účelně působící duše.

Obecný výměr božstva je tedy v citované pasáži konkretizován skrze dokonalý pohyb a těleso, které ho vykonává, k čemuž je připojeno i potvrzení jeho svrchovaného vlivu na děje ve světě kolem nás. Toto zúžení je jistě dáno tématem prvních dvou knih spisu *O nebi*. Oproti jiným pasážím však jde o text nejhůře slučitelný s případným mlčky předpokládaným působením prvního nehybného hybatele: řádky 279a34–279b1 přímo vylučují hybatele, jenž by byl „silnější“, a tím „božštější“. Odtud rozpaky čtenářů počínaje Simplikiem, jenž věnuje dlouhý závěr svého komentáře kapitoly I,9 snaze o syntézu jejich tvrzení s pasážemi z jiných textů, včetně *Fyziky* VIII, a to na základě předpokladu, že „nebe se pohybuje v kruhu obráceno k rozumu a toužíc po jeho vlastní povaze (εις οὐν

¹⁰ Vzájemnou a nepřetržitou přeměnu jednoduchých těles označuje Aristotelés za „nápodobu“ (něco odvozeného od) prvního kruhového pohybu (337a3–7; srv. česká metafora „koloběhu“ – v Aristotelově textu je ovšem motiv nápodoby figurou kauzální a zároveň hodnotové hierarchie). Vznik a zánik živých bytostí kolem nás jsou vázány na pohyb Slunce po ekliptice (336a32). Oba motivy jsou shrnuty na řádcích 336b2–5: „Příčinou nepřetržitosti je tudíž místní pohyb vesmírného celku, ale příčinou přichýlení a odchýlení je tu šikmý sklon, neboť pro něj se stává, že onen pohyb probíhá někdy ve větší vzdálenosti, jindy blíže.“ Šikmý sklon je příčinou ročních období; pokud jde o „místní pohyb vesmírného celku“ (ἡ τοῦ ὅλου φορὰ), Alexandr jej chápe jako pohyb sféry stálic, která rotuje nad pohybem Slunce po ekliptice: oba motivy jsou tak uspořádány v souladu se strukturou nebeské sféry. Viz Filoponos, *In De gen. et corr.*, 291,18–21, vyd. G. Vitelli, Berlin 1897. Pro komentář obou typů působení viz Aristotle, *De generatione et corruptione*, vyd. C. F. J. Williams, Oxford 1982, str. 186–190; Aristote, *De la génération et la corruption*, vyd. M. Rashed, Paris 2005, str. 173–179.

ἔστραμμένος καὶ τῆς ἐκείνου ταυτότητος ἐπιέμενος) a majíc účast ve skutečnosti, jež se má vždy týmž způsobem (καὶ τῆς αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἐχούσης ἐνεργείας μετέχων), což je důvod, proč se hýbe neustálým pohybem“ (*In De Caelo*, 291,34–292,1).

Předností celé Simplikiovy úvahy (viz *In De Caelo*, 291,5–292,7) je nijak neskrývané přesvědčení, že motiv nebeské touhy, převzatý z *Metafyziky* XII,8, lze sloučit stejně dobře s platónským idiomem účasti v tom, co je věčně v témž stavu, jako s vlastním textem pojednání *O nebi*. Stejně jako zásadní redefinice případné nebeské duše, kterou provádí Alexandr a s níž jsme se setkali v první části této studie, také Simplikiova syntéza je filosoficky legitimní, ovšem zdůvodnění jejích předpokladů v Aristotelově textu nenajdeme. Tento text je přitom výrazně jasnější než motiv touhy nebeských sfér, z jehož původního aristotelského znění není zcela jasné ani to, zda je zmíněn jako dále nerozvedená součást nauky, nebo je vhodně využitou metodologickou pomůckou (viz Závěr této studie). Celá citovaná pasáž se ve své afirmativní části drží na fyzikální rovině a je plně slučitelná se vším, co se o prvním tělese dozvídáme v jiných pasážích pojednání *O nebi*.

2. *O nebi* II,6,288a27–b7

Jiná je situace v textu z druhé knihy, v němž se jedinkrát v celém spisu objevuje hybatel, jenž je popsán jako „netělesný“ (ἀσώματον, 288b6). Příslušná pasáž i celá kapitola, jíž je součástí, se výrazně liší od výše komentované pasáže, v níž jsme sledovali rychlé posuny od fyzikální argumentace ohledně místa, prázdna a času přes platónské motivy a tradiční mínění o bozích až po návrat k pohybu prvního a božského tělesa. Kapitola II,6 nabízí naopak sevřenou argumentaci na jediné a jasně dané téma, jímž je pravidelnost nebeské rotace. Celkový tón kapitoly připomíná *Fyziku* VII–VIII, mimo jiné i tím, že závěry týkající se konkrétního rysu pohybu nebe jsou provázeny tematizací obecných podmínek, za nichž je daná argumentace platná. Zmíněný konkrétní rys pohybu nebe je přitom tím, co předešlé kapitoly (zejména *De caelo*, II,2 a II,5) předpokládaly bez výslovného důkazu: totiž to, že kupředu směřující pohyb prvního tělesa „je rovnoměrný a ne nerovnoměrný“ (ὁμαλῆς ἐστί καὶ οὐκ ἀνώμαλος, *De caelo*, II,6,288a13–14). Toto tvrzení bude dokazováno pro celou nebeskou sféru, přičemž je zjevné, že má být platné pro pohyb vnější sféry stálic i pohyby planetárních sfér. V tomto bodě se Aristotelés dovolává zkušenosti, jež má podpořit formálněji vedenou

argumentaci: nerovnoměrné nebeské pohyby by vedly ke změnám vzdálenosti mezi hvězdami, avšak žádné takové změny nepozorujeme (288b10–12).¹¹

Hlavní argumentaci kapitoly nicméně na zkušenosti založit nelze, a ke slovu tak znovu přicházejí vlastnosti kruhového pohybu jako pohybu veskrze přirozeného. Po úvodní úvaze o nerovnoměrném pohybu jako pohybu spočívajícím ve zrychlení, dosažení vrcholné rychlosti a zpomalení (288a17–27), proto Aristotelés přistoupí k následující argumentaci složené z pěti úzce provázaných kroků (288a27–b7):

„[1] Dále protože vše pohybované je pohybované něčím (πάν τὸ κινούμενον ὑπὸ τινος κινεῖται), nerovnoměrnost pohybu nastává nutně skrze hybatele, nebo skrze to, co se hýbe, nebo skrze obojí; neboť pokud hybatel nehýbe stejnou silou (μη τῆ αὐτῆ δυνάμει κινοῖ), nebo se pohybované mění a nezůstává stejné, nebo se mění oba, nic nebrání (οὐθὲν κωλύει) tomu, aby se pohybované pohybovalo nerovnoměrně. [2] Nic z toho však není možné v případě nebe; vždyť se ukázalo, že [v jeho případě] je pohybované první a jednoduché a nevzniklé a nezničitelné a celkově neměnné; [3] je tak ještě mnohem rozumnější, aby byl takový hybatel (τὸ δὲ κινοῦν πολὺ μᾶλλον εὐλογον εἶναι τοιοῦτον); neboť je první, co hýbe prvním, a jednoduché jednoduchým a nezničitelné a nevzniklé nezničitelným a nevzniklým (τὸ γὰρ πρῶτον τοῦ πρῶτου καὶ τὸ ἀπλοῦν τοῦ ἀπλοῦ καὶ τὸ ἀφθαρτον καὶ ἀγένητον τοῦ ἀφθάρτου καὶ ἀγενήτου κινήσιον). [4] Protože se pohybované nemění, i když je tělesem (οὐ μεταβάλλει σῶμα ὄν), ani hybatel, jenž je netělesný, se měnit nebude (οὐδ' ἂν τὸ κινοῦν μεταβάλλοι ἀσώματον ὄν). [5] Takže je nemožné, aby byl pohyb nerovnoměrný.“¹²

Premisa prvního kroku je pro celou argumentaci zjevně klíčová. V tomto případě není pochyb o skutečně spřízněném textu: obdobnou větou „vše pohybované je nutně pohybováno něčím“ (ἅπαν τὸ κινούμενον ὑπὸ τινος ἀνάγκη κινεῖσθαι) začíná VII. kniha *Fyziky* (241b24). Motiv

¹¹ Tato úvaha je přirozeně jen podpůrná, neboť rovnoměrné trvalé a velmi dostupné zrychlování či zpomalování nebeského pohybu by mohlo uniknout i pozorování zaznamenávanému po řadu generací. Jak je zřejmé z následujících řádků, Aristotelés zde předpokládá, že naše zkušenost pravidelný pohyb nebe nevylučuje a zároveň nás neustále informuje o různých rychlých pohybech kolem nás, včetně pozorovatelného úpadku až rozpadu živočichů a jejich částí (viz 288b12–18).

¹² Aristotelés, *De caelo*, II,6,288a27–b7.

netělesného hybatele přitom naznačuje, že citovaná pasáž předpokládá – v jakési extrémní zkratce – celý argumentační postup až do konce VIII. knihy *Fyziky*. Zvláštností naší pasáže je však úzce vymezený cíl, k němuž zavedení netělesného čili podstatně nehybného hybatele slouží, totiž důkaz rovnoměrnosti nebeské rotace. V tomto ohledu jde o argument, jenž nemá ve *Fyzice* přímou paralelu. Analýza rovnoměrného a nerovnoměrného pohybu ve *Fyzice* V,4 zůstává zcela v kontextu sublunárního světa a *Fyzika* VIII,9,265b10–11 pouze tvrdí, že jedině kruhový pohyb může být rovnoměrný.

Premisa týkající se hybatele každého pohybu je přitom zavedena zcela obecně a druhý krok citované úvahy je prostě jen připomenutím dokonalosti rotujícího prvního tělesa. Krok (3) je pak s krokem (2) spojen pomocí částic *men – de*, a sám tedy neupřesňuje povahu kauzálního spojení hybatele a nebeského kruhového pohybu. O této povaze se z celé úvahy nakonec nic konkrétního nedozvíme, neboť Aristotelés zůstává na rovině *podobnosti* mezi příčinou a tím, na co působí: řada týchž predikátů slouží zcela výslovně k popisu obojího. Co je přitom pozoruhodné, je směr vyvozování, které tento popis rámuje: dokonalost tělesa, jež je pohybováno, nás rozumně vzato (εὐλογον) opravňuje k závěru, že takovou dokonalostí se „ještě mnohem spíše“ vyznačuje hybatel. Krok (4) pak nabízí analogicky vyvozený závěr, nyní formulovaný stručněji s ohledem na neměnnost, která náleží pohybovanému i hybateli. Za povšimnutí přitom stojí obezřetnost, s níž Aristotelés toto analogické vyvození formuluje: po předešlém εὐλογον následuje potenciální optativ s modální částí ἄν, jenž vede Simplikia k poukazu na to, že Aristotelés se v naší pasáži vyjádřil hned dvakrát „opatrně“ (ἄσφαλώς): nejprve když použil výraz „nic nebrání“ a stejně tak když „vytvořil přirovnání (τὴν σύγκρισιν ἐποιήσατο) pohybuujícího se tělesa k tomu, co je nehybné a netělesné“ (*In De caelo*, 426,23–24 a 28–29). Výsledkem je úzce zaostřená, formálně jasná úvaha, v níž hraje přesun vlastností na základě podobnosti klíčovou roli: plyne-li nepravidelnost z pohybovaného, nebo z hybatele, nebo z obojího, přičemž již víme, že pohybované je něčím dokonalým, pak zbývá promítnout podobnou dokonalost do hybatele, jehož netělesnost tedy v textu nehraje žádnou samostatnou úlohu. Ani v závěru úvahy – krok (5) – se Aristotelés k její přesné kauzální roli nevrací.

Z takto rozebraného argumentačního postupu plyne, že rovnoměrnost je v celé úvaze předpokládána spíše než dokazována (odtud též podpůrný apel na zkušenost). K čemu je tedy třeba zavádět *pouze zde* obecnou, avšak velmi úzce užitou premisu hybatele? Nejjednodušší, byť

filosoficky nepřilíš uspokojivá odpověď plyne z postavení šesté kapitoly v celku druhé knihy. Rovnoměrnost nebeské rotace je poslední vlastností prvního tělesa, které se Aristotelés věnuje předtím, než obrátí svou pozornost ke stálícím a planetám. Rovnoměrnost přitom není prostým korelátém dokonalosti prvního tělesa: na rozdíl od dosud pojednávaných vlastností ji totiž nelze odvodit ani z povahy kruhového pohybu, jenž není rovnoměrný *nutně* (viz znovu *Phys.*, VIII,9,265b10–11), ani z oživenosti prvního tělesa, jež sama o sobě záruku takového pohybu neskýtá.¹³ Rovnoměrnost nebeské rotace je tedy *tematicky* samostatná a do II. knihy musí být doplněna, zároveň se však zdá, že v její prospěch neexistuje žádný *argument*, jenž by nakonec nespolehal na rozumně předpokládanou dokonalost prvního tělesa. Ani v rámci celého spisu nečekané a velmi letmé doplnění netělesného hybatele na této situaci nic nemění. Viděli jsme, že sám hybatel je zde kromě své netělesnosti obdařen vlastnostmi argumentačně přenesenými z toho, čím má pohybovat. Ve srovnání s výkladem nehybného hybatele ve *Fyzice* VIII stejně jako *Metafyzice* XII je takový postup zvláštní a zcela jedinečný.

Celá pasáž proto nenabízí slibnou cestu k propojení geometrie a fyziky prvního tělesa s netělesnou, vskutku metafyzickou příčinou.¹⁴ Výklady usilující o takové propojení postupují způsobem, jenž připomíná Alexandra a jeho redefinici nebeské duše jako přirozenosti prvního tělesa.¹⁵ Má vlastní interpretace je bližší čtení kladoucímu větší důraz na samu přirozenost prvního tělesa, která je jako jeho esence *definována* nezávisle na jeho látce. James Hankinson tak v souvislosti s naší pasáží navrhuje, že „je přinejmenším možné, že ‚hybatelem‘ je zde vlastní přirozenost či esence (internal nature or essence) pohybujícího se tělesa,

---

¹³ Na okraj dodejme, že směr kosmické rotace je v předešlé a krátké kapitole II,5 pojednán ne zcela uspokojivě, ovšem s odvoláním na oživenost prvního tělesa. Svým výkladem pohybu vpřed jako lepšího než jeho protiva tak *De caelo*, II,5 doplňuje výklad o horní a spodní, a také pravé a levé části nebe z *De caelo*, II,2. K oběma kapitolám viz O. Goldin, *Cosmic Orientation in Aristotle's De caelo*, in: *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy*, 26, 2011, str. 91–117.

¹⁴ Pro obdobný závěr srv. J. Bogen – J. E. McGuire, *Aristotle's Great Clock: Necessity, Possibility and the Motion of the Cosmos in De caelo 1.12*, in: *Philosophy Research Archives*, 12, 1986–1987, str. 423.

¹⁵ Ztotožnit nehybného hybatele s vnější nebeskou sférou a *současně* její duši se snaží A. Kosman, *Aristotle's Prime Mover*, in: M. L. Gill – J. G. Lennox (vyd.), *Self-Motion from Aristotle to Newton (=Self-Motion)*, Princeton 1994, str. 135–153; ke kritice této snahy viz L. Judson, *Heavenly Motion and the Unmoved Mover*, tamt., str. 155–171.

díky níž se hýbe“.¹⁶ Takové čtení – opřené o rozlišení mezi pohybem a něčím v pohybu – je jistě věrné Aristotelově opatrnosti. Jeho předností je i to, že zachovává odlišnost citovaného textu od stylu tematizace nehybného hybatele v *Metafyzice* XII, zároveň však připomíná styčné body s postupem *Fyziky*. V ní Aristotelés tvrdí, že netělesný a bezrozměrný nehybný hybatel se s nebeskou sférou nehýbe ani akcidentálně (*Phys.* VIII,6,259b20–28), zároveň jej však hypoteticky umísťuje na její vnější povrch či přesněji obvod, v němž je rotace kosmu nejrychlejší (*Phys.* VIII,10,267b6–9, s polaritou $\acute{\epsilon}\nu \mu\acute{\epsilon}\sigma\varphi - \acute{\epsilon}\nu \kappa\upsilon\lambda\lambda\varphi$).¹⁷ Toto umístění, shrnuté výrazem „tam“ ($\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\iota$), je ovšem metaforické natolik, nakolik nic kladeného do obvodu kosmu nemůže být přísně vzato v místě: nejen proto, že obvod vyznačující nejrychlejší kosmickou rotaci je geometrický útvar, ale i proto, že svět není zvnějšku obklopen dalším tělesem. Což zároveň znamená, že neustálý pohyb trojrozměrná a tělesná nebeské sféry nevyklučuje závěr, že svět *jako celek* se nehýbe, neboť nemá místo, v němž by se pohyboval. Celistvá a jedinečná přirozenost celku světa, završená geometricky prvním tvarem, je proto sama pojmově možným kandidátem na čistě *fyzikálně* chápanou roli nehybného hybatele. Aristotelés takový závěr nečiní, můžeme jej však vyvodit z výkladů místa a pohybu, k nimž lze jako podpůrný argument přičíst ztotožnění nebeské duše s přirozeností prvního tělesa, s nímž jsme se setkali u Alexandra z Afrodisiady i jeho moderních pokračovatelů (viz první část této studie).

Cílem této odbočky k *Fyzice* a nezvyklému pohledu na její možnou blízkost pojednání *O nebi* není nabídnout novou interpretaci vztahu nehybného hybatele a kosmu, ale poukázat na rozmanitost, kterou v různých Aristotelových textech nacházíme. Tato rozmanitost souvisí s nemožností přímo ověřit tu či onu hypotézu týkající se zkušenostně nedostupné nebeské sféry a Závěr této studie se pokusí shrnout filosofické implikace této nedostupnosti. Nejprve nám však zbývá třetí a poslední pasáž, z níž někteří čtenáři vyvozují silnější systematický vztah mezi spisem *O nebi* a kladením prvního nehybného hybatele v jiných spisech, zejména pak v *Metafyzice* XII.

¹⁶ R. J. Hankinson, *Natural, Unnatural, and Preternatural Motions: Contrariety and the Argument for the Elements in De caelo 1.2–4*, in: A. C. Bowen a C. Wildberg (vyd.), *New Perspectives on Aristotle's De caelo*, Leiden 2009, str. 94, pozn. 30.

¹⁷ Formální obdoba řady úvah o pohybu ve *Fyzice* a spisu *O nebi* přitom nijak nebrání tomu, aby první z těchto textů neprováděl vyvození opačným směrem než *De caelo*, II,6: v tomto textu jsme sledovali přenos vlastností z pohybovaného tělesa na nehybného hybatele, zatímco *Phys.* VIII,6,259b22–28, argumentuje z hybatele na pohybované.

3. *O nebi* II,12,292a14–b25

Zatímco argumentace týkající se rovnoměrnosti nebeské rotace nám přirozeně připomněla některé pasáže *Fyziky*, naše poslední pasáž připomíná svým tématem, jímž je různost pohybů planetárních sfér, *Metafyziku* XII,8. Případná blízkost obou textů je posílena tím, že tato pasáž zmiňuje „nejbožštější počátek“ (ἡ θειοτάτη ἀρχή, *De caelo*, II,12,292b22), jenž některým čtenářům potvrzuje názor, že sama nebeská sféra nemůže být prvním a nejvyšším principem.¹⁸ Bližší pohled na kontext uvedeného výrazu však znovu ukazuje, že sám Aristotelés se takto jasněmu vyjádření vyhýbá. Jeho tématem není totiž sám tento počátek, nýbrž způsob, jímž jej dosahují různé pohyby, které jsme schopni v nebeské sféře pozorovat.

Oproti oběma předešlým pasážím jde tedy o výrazný tematický posun, související s již zmíněným ukončením základní rozpravy o prvním tělese v kapitole II,6. Prvních šest kapitol druhé knihy tak má neustále na zřeteli celkovou jednotu látkového kosmu. Počínaje kapitolou II,7 začíná zkoumání nového a neobyčejně složitěho tématu, jež plyne ze zjevné mnohosti pohybů – a tedy pohybujících se těles – v nebeské sféře. Sama existence nebeských těles je přitom záhadou. Kapitola II,7 již vychází z předpokladu látkové jednoty celého nebe včetně různých sfér, v nichž se nebeská tělesa nacházejí: nejrozměšší je říci, že „každá z hvězd je složena z tělesa, v němž má svůj pohyb“ (*De caelo*, II,7,289a14–15). Je-li ovšem látka celého nebe včetně hvězd a jejich sfér táž a její pohyb je přísně kruhový, co je důvodem mnohosti, kterou na nebi pozorujeme? Odpověď na tuto otázku přesahuje meze rozumné úvahy a sám Aristotelés prostě vychází z mnohosti nebeských těles jako dané skutečnosti. Kapitoly 8–9 tak vycházejí z látkové jednoty hvězd a jejich sfér, přičemž vyvracejí další chybná mínění o nebeských tělesech, včetně domnělé analogie mezi pohybem hvězd a živočichů (točí se nebeské sféry, tělesa v nich jsou nehybná, viz *De caelo*, II,8,290a24–b11). Naproti tomu kapitola 10 se zabývá pořadím čili uspořádáním hvězd na obloze. Po zdůvodnění kulovitého tvaru nebeských těles v kapitole 11 převezme tento problém i 12. kapitola, jejíž zmínka „nejbožštějšího počátku“ nás již přímo zajímá.¹⁹

¹⁸ Viz stručně a jasně H. Cherniss, *Aristotle's Criticism*, str. 587.

¹⁹ Krátká kapitola II,11 navazuje na kapitolu II,8 a její odmítnutí analogie mezi pohybem živočichů a hvězd. Hvězdy jsou zvláštní případ: stejně jako svět mají vznešený kulovitý tvar bez orgánů živočišného pohybu, postrádají však samostatný

Kontextem této zmínky je následující problém: pohybu sfér vyjádřených viditelnými pohyby Slunce a Měsíce je zjevně méně než pohybů spjatých se vzdálenějšími planetami (viz 291b28–292a3). Tento pozorovatelný fakt narušuje teoreticky rozumnější nárůst složitosti ve směru od jednoho pohybu sféry stálic přes pohyby sfér jednotlivých planet, které by měly být tím složitější, čím více se vzdalují od sféry stálic. Aristotelovým úkolem je tedy vypořádat se s touto zdánlivou nahodilostí. Odtud návrh postupu, jenž vychází z oživenosti prvního tělesa, kterou individualizuje do *obrazu* jednotlivých planet jako živých bytostí, směřujících pomocí *πράξις* ke svému dobru. Úvaha takto teleologického typu, provázená personifikací planet, je v rámci spisu *O nebi* výjimečná a zdůvodněná nedostatkem empirických poznatků, které má zastoupit (viz *De caelo*, II,12,292a14–18). Jejím východiskem je rozumné přesvědčení, že nebeská tělesa nejsou jen nějak seřazená neživá tělesa: „Je naopak třeba [o nich] uvažovat, jako by měla účast na činnosti a životě (δεῖ δ' ὡς μετεχόντων ὑπολαμβάνειν πράξεως καὶ ζωῆς); vždyť pak se nám nic, k čemu dospějeme (τὸ συμβαῖνον), nebude zdát nelogické (παράλογον)“ (292a20–21).²⁰

K čemu dospějeme, vyplyne postupně z úvahy o záměrných činnostech a cíli, jehož mají dosáhnout. Podobně jako v kapitole II,2 máme co činit s myšlenkovým experimentem, jenž není vědeckým odhalením pravé povahy kosmu, ale názornou aplikací premis, které jsou pro daný

---

rotační (i jakýkoli jiný) pohyb; rovněž v *Metafyzice* XII,8 *konají* pohyb nebeské sféry, nikoli stálice či planety.

²⁰ Již překlad první věty tohoto souvětí je věcí interpretace. Místo „uvažovat, jako by měla účast na činnosti a životě“ lze překládat „vzít v úvahu, že mají účast na činnosti a životě“. K dvojznačnosti celého souvětí viz velmi podrobně A. C. Bowen, *Simplicius on the Planets and Their Motions: In Defense of a Heresy*, Leiden 2013, str. 227–229. K překladu ὡς výrazem „jako by“ viz též Aristotle, *On the Heavens I and II*, vyd. S. Leggatt, Warminster 1995, str. 248 n. (s dalšími odkazy). Tento překlad volím též s ohledem na *πράξις*, kterou Aristotelés jinde s nebeskými tělesy nespojuje a která ohlašuje následující analogii s lidskými činnostmi. Pro obdobný názor, že Aristotelés zde nepředkládá kosmologickou nauku, ale hledá způsob, jímž dát různosti planetárních pohybů alespoň nějaký smysl, viz Ch. Rapp, *Aristotle and the Cosmic Game of Dice. A Conundrum in De Caelo II.12*, in: *Rhizomata*, 2, 2014, str. 165–167. K ústřední analogii planetárních pohybů a lidského cvičení srv. též R. W. Sharples, *Responsibility and the Possibility of More than One Course of Action: A Note on Aristotle De caelo II, 12*, in: *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 23, 1976, str. 69–72. Pro výklad celé kapitoly s důrazem na vztah k aristoteléské dialektice viz A. Falcon – M. Leunissen, *The Scientific Role of Eulogos in Aristotle's Cael ii 12*, in: D. Ebrey (vyd.), *Theory and Practice in Aristotle's Natural Science*, Cambridge 2015, str. 217–240.

účel rozumně přijatelné. Hlavní premisa je přitom jasná: zatímco „nejlepší bytosti se mají dobře, aniž by pro to něco činily“ (τῶ μὲν ἀριστα ἔχοντι ὑπάρχειν τὸ εὖ ἄνευ πράξεως), bytosti blízké dokonalosti toho musí činit málo, vlastně jen jednu věc, a bytosti dokonalosti vzdálené musejí vykonávat činností více (292a22–24). Obdobně je tomu s lidským tělem: jedno je v dobrém stavu bez cvičení, druhé potřebuje pouze krátké procházky a další běh a zápas a jiné činnosti (292a24–26).²¹ Tak zní krátký úvod celé analogie, jejíž rozvitá podoba srovnává hvězdy na straně jedné s živočichy i rostlinami na straně druhé. Zvláštní postavení mají v této druhé skupině lidé, kteří vykonávají nejvíce činností, a na opačném konci rostliny, jimž patří snad jen jediná činnost a jejich postavení odpovídá v celém schématu nehybné Zemi. V případě všech bytostí včetně člověka – a zjevně i hvězd a planet – přitom existuje jedno skutečné dobro a stav dané bytosti bude nejlepší, pokud svého dobra dosáhne, v jiném případě pak vždy tím lepší, čím více se mu přiblíží (viz celkově 292b1–19, s opakovaným příkladem tělesného zdraví).

Rozšíření úvahy o mnoha pohybech a dosahování vlastního dobra až do nebeské sféry se tedy opírá o kladení vlastního dobra, o něž každá živá bytost ve své činnosti usiluje. A zároveň o představu, že takové dobro není tak silně vlastní tomu či onomu druhu živé bytosti, že by nebylo možné vytvořit na jedné straně sublunární hierarchii, jejímž vrcholem je bytost nadaná nejvíce možnými činnostmi, a na druhé straně nebeskou hierarchii, jež vrcholí jedním pohybem sféry stálic. Situaci člověka a bytostí kolem něj text nijak nerozvíjí a místo toho se soustředí na závěr, jenž však aplikuje výchozí premisu víceméně popisným způsobem:

„To proto (καὶ διὰ τοῦτο) se Země nehýbe vůbec (ὄλως οὐ κινεῖται) a jí blízká [nebeská tělesa] mají jen málo pohybů (ὀλίγας κινήσεις); nedosahují totiž toho nejzazšího (οὐ γὰρ ἀφικνεῖται πρὸς τὸ ἔσχατον), ale blíží se nejbožštějšímu počátku (τῆς θειοτάτης ἀρχῆς) nakolik mohou. První nebe jej však dosahuje přímo jediným pohybem (ὁ δὲ πρῶτος οὐρανὸς εὐθὺς τυγχάνει διὰ μᾶς κινήσεως). Nebeská tělesa mezi prvními a posledními oběhy (ἐν

²¹ Někteří lidé, dodává ještě Aristotelés, nedospějí přes sebevětší úsilí ke křivému dobru, ale k něčemu jinému. Tento dodatek je stěžejí součástí analogie s nebeskými tělesy. Ostatně už sám předpokládá, že nebeská tělesa *nejsou* přirozeně vždy ve svém nejlepším stavu, jasně dokládá, že jde o pomocnou úvahu. Na poznámku o marnosti některé snahy navazuje krátká úvaha o těžkosti opakovaného úspěchu v mnoha věcech, což ilustruje příklad házení kostkou. K této odbočce i samotnému příkladu viz Ch. Rapp, *Aristotle and the Cosmic Game of Dice*.

μέσω τοῦ πρώτου καὶ τῶν ἑσχαίων) jej dosahují, ale dosahují jej skrze více pohybů (διὰ πλειόνων κινήσεων).“²²

Tolik závěr, jenž popisuje posloupnost sfér z hlediska počtu pohybů, které lze promítnout do jimi unášených těles: jediný pohyb náleží vzdálené sféře stálic, malý počet pohybů planetám blízkým Zemi, větší počet pohybů planetám mezi obojím. Na popisné rovině nelze jistě nic namítat, ovšem skutečného vysvětlení, *proč* je tomu právě takto, se nám nedostalo. Podle premisy celé úvahy je například Měsíc v lepšímu stavu než svými sférami složitěji unášený Mars, a to bez ohledu na jejich místo v celkovém uspořádání nebe. Důvod této situace je nám ale stále neznámý – víme jen, že je dobré uvažovat, *jako by* tato situace nějaký důvod měla, byť naše poznávací schopnosti k jeho odhalení nestačí. Následné tvrzení, že různé pohyby nebeských těles jsou snad způsobem, jímž „příroda vyrovnává a vytváří jakýsi řád“ (ἀνισάζει ἢ φύσις καὶ ποιεῖ τινὰ τάξιν, *De caelo*, II,12,293a2), je rovněž nápadné svou opatrností včetně absence jakéhokoli náznaku, čemu právě toto a ne jiné uspořádání nebe prospívá. Dokonce ani možnou prospěšnost sluneční dráhy životu na Zemi zde Aristotelés nezmiňuje.²³

Vzhledem ke všem uvedeným nejasnostem je přirozené, že pozornost řady interpretů se nakonec soustředí na otázku, zda citovaný závěr prostě jen potvrzuje, že planetární pohyby nedosahují jednoduchosti pohybu sféry stálic, nebo míří k netělesnému cíli všech nebeských pohybů, jímž by byl první nehybný hybatel označený za „nejbožštější počátek“. Sám text je v tomto ohledu obtížně rozhodnutelný a je třeba mít na mysli, že tento počátek se zdá být totožný s tím, co předešlá věta označuje za τὸ ἑσχαίον. Nejzazším cílem, jenž je v pojednání *O nebi* popisován výrazem τὸ ἑσχαίον, je opakovaně nejvyšší sféra kosmu (viz *De caelo*, II,13, 296a12; II, 14, 296b14 a b29; srv. I, 3, 270b15) a není žádný nutný důvod, proč by tomu mělo být v naší pasáži jinak. Nerozhodný je oproti tomu výraz διὰ μᾶς κινήσεως, jenž může i nemusí označovat dosažení cíle *vnějšního* danému pohybu: je-li vlastním dobrem prvního tělesa jeho dokonalý kruhový pohyb, právě tímto pohybem toto těleso svého dobra dosahuje. Toto čtení je jistě v souladu s pasáží II,2,285a27–31, v níž je

²² Aristotelés, *De caelo*, II,12,292b17–25.

²³ Viz pozn. 20 výše. Stranou ponechávám fakt, že různost nebeských pohybů je obtížně pochopitelná vzhledem k identické látce celého prvního tělesa, jež – jak víme – žádné kondiční cvičení nepotřebuje (srv. *De caelo*, II,1,284a15). Tato látková identita je patrně důvodem, proč jsou i jednotlivá nebeská tělesa, unášená sférami, označována za „božská“ (σώματα θεία, *De caelo*, II,12,292b32 a 293a7–8).

ἀρχὴ τῆς κινήσεως promítuta do prvního tělesa, jež je vzápětí označeno za „božské“ (*De caelo*, II,3,286a8–12) (viz první část této studie).

Na druhé straně však nelze popřít podobnost citované pasáže s jinými texty počínaje *Fyzikou* VIII,6,260a17–19, v níž udílí nehybný hybatel tomu, čím hýbe, „jediný jednoduchý pohyb“. Důležitá mez této podobnosti však plyne z toho, že toto kauzální schéma nelze přímo promítnout do naší pasáže *O nebi*, neboť oba texty se pohybují na různé argumentační rovině. Z hlediska VIII. knihy *Fyziky* by bylo udílení *jednoho* pohybu nehybným hybatelem naprosto stejné u *každé* jednotlivé sféry bez ohledu na výsledný pohyb, jež unáší viditelnou planetu. Na nezjevné rovině nebeských pohybů jako rotačních pohybů sfér není v prvním tělese znovu nic jiného než jednoduchý pohyb bezprostředně dosahující svého plného uskutečnění. Jakmile chceme zdůvodnit jevovou různost těchto výsledných pohybů, ocitáme se naopak v kontextu, jenž přesahuje formální výklad vztahu hybatele a pohybovaného. Měli bychom tedy hledat slibnější obdobu v *Metafyzice* XII, která na rozdíl od *Fyziky* VIII přesahuje horizont újeji pojaté vědy o přírodě a nabízí přehled různých druhů podstat včetně nehybného, nelátkového božstva definovaného výhradně myšlením?

Kladnou odpověď na tuto otázku předpokládá řada syntetických výkladů, antických i moderních, jejichž přirozeně se nabízejícím východiskem je *Metafyzika* XII,7, v níž je nehybný hybatel věčného pohybu nebe popsán jako žádané dobro a obdařen jedinou vlastní činností, jíž je myšlení. „Takový je tedy počátek, na němž závisí nebe a příroda“ (ἐκ τούτου ἄρα ἀρχῆς ἦρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις, *Met.* XII,7,1072b14), tvrdí Aristotelés, a jistě nám tak připomíná „nejbožštější počátek“ z pojednání *O nebi* II,12 (nemluvě o podobnosti užití slovesa ἀρτᾶω zde a slovesa ἐξαρτᾶω ve výše analyzované kapitole I,9). Otázkou ovšem zůstává, jak dalece nás má vést lexikální podobnost a zda na ni máme klást větší důraz než například na tvrzení z řádků *Met.* XII,7,1072b5–6, podle něhož „je-li něco pohybováno, může se chovat také jinak“, i kdyby „jen co do místa, i když ne co do podstaty“. Právě o vyloučení této možnosti se stará velká část argumentace, díky níž spis *O nebi* předkládá čistě fyzikální, byť geometricky založenou, koncepci prvního tělesa. Má-li *Metafyzika* XII,7 naznačit, že tato koncepce je nedostatečná a pouze nehybný první hybatel zaručí pravou neměnnost nebeského pohybu, nejde o doplnění spisu *O nebi* o motiv, jenž prostě zůstal nevysloven, ale o zásadní posun k odlišnému pojetí nebeské látky. Námitkou vůči *tomuto* čtení pak může být hypotéza, že Aristotelés zde implicitně navazuje na motiv „netělesného hybatele“ z výše probírané kapitoly II,6, takže

„chováním jinak“ nemá na mysli nic jiného než hrozbu nepravdivosti místního pohybu, jemuž chybí vnější netělesná záruka.

Předešlý odstavec je pouze nepatrným vzorkem jistě důležitých diskusí, v nichž lze pokračovat s rostoucí mírou podrobnosti i šířkou záběru libovolně dlouho. Nerozhodnutelnost celé otázky plyne i z toho, že *Metafyzika* XII, včetně své osmé kapitoly věnované pohybu nebeských sfér, nenabízí žádné odpovědi na řadu otázek ohledně působení prvního hybatele na celkovou nebeskou rotaci i pohyby jednotlivých sfér. Protože výklad *Metafyziky* není předmětem této studie, stačí snad zmínit dva typické problémy, které z absence podrobnějšího vysvětlení plynou. Problém první: kapitola XII,8 hovoří o vztahu prvního hybatele k celku nebeské rotace (1073a23–25), nedodává však vůbec nic o tom, jak se k němu vztahují pohyby jednotlivých sfér uvnitř nebe. Řčeno jednoduše, i přes líčení prvního hybatele jako účelové příčiny nakonec *Metafyzika* XII uhýbá před sjednocením nebeských pohybů jejich orientací ke společnému cíli čili dobru, tedy jednomu vskutku prvnímu hybateli. Dozvídáme se pouze, že vedle hybatele „jednoduchého místního pohybu celku“ musí existovat též další hybatelé věčných pohybů planet (1073a26–b1). Jejich definice se přitom nemůže formálně lišit od hybatele celkové kosmické rotace a nezdá se, že by zde vyvstávala možnost jakékoli skutečné hierarchie.²⁴ Pokud bychom tak chtěli promítnout prvního hybatele do pojednání *O nebi*, nezískali bychom lepší vysvětlení nebeských pohybů, než jaké nabízí myšlenkový experiment v kapitole II,12.

Problém druhý: z Aristotelova uvažování jako by však zároveň plynulo, že nelátkový hybátel může být pouze jeden. Příslušný text stojí za poslední souvisejší citaci:

„Je zřejmé, že je jedno nebe. Neboť kdyby jich bylo více, jako je více lidí, byl by počátek pro každé co do druhu jeden, co do počtu by jich však bylo mnoho. Avšak všechno, čeho je na počet mnoho, má látku (ἀλλ' ὅσα ἀριθμῶ πολλά, ὕλην ἔχει). Neboť jeden a týž pojem, například ‚člověk‘, náleží mnohým, Sókratés však je jeden.

²⁴ K pasáži a otázkám, které navozuje, viz I. Bodnár, *Cases of Celestial Teleology in Metaphysics Λ*, in: Ch. Horn (vyd.), *Aristotle's Metaphysics Lambda – New Essays*, Berlin 2016, str. 260 n. Srv. též: Aristotelés, *Met.* XII,8,1074a17–31, se závěrečným shrnutím výkladu nebeských sfér a jejich pohybů: „Ježto se nemůže postupovat bez konce, musí cílem každého pohybu být nějaké božské těleso, pohybující se na nebi.“

První bytnost však látku nemá (τὸ δὲ τί ἦν εἶναι οὐκ ἔχει ὕλην τὸ πρῶτον).²⁵ Neboť je skutečností (ἐντελέχεια). Je tedy pojmem i počtem první nehybný hybatel jeden. Proto je jenom jedno také to, co je stále a nepřetržitě pohybováno. Je tedy jenom jedno nebe.²⁶

Jak na pozadí tohoto textu rozlišit pohyby sfér a připsat jim *jejich vlastní* a navzájem odlišné *nelátkové* hybatele? Možné východisko bylo spatřováno ve zmíněné pasáži o hybatelích sfér (*Met.* XII,8,1073a26–b1), která nevyklučuje *výslovně*, že by se na rozdíl od prvního hybatele tyto hybatelé hýbali akcidentálně a neměli tedy stejný status jako hybatel „první“.²⁷ Akcidentální pohyb je navíc rysem, jenž je vlastní sublunárním duším. Tato *možná* blízkost, kterou sám Aristotelés nezmiňuje, posiluje sklon řady čtenářů proměnit nehybné hybatele nebeských sfér v jejich duše, či přesněji rozum, jenž touží po příslušném nehybném hybateli a slouží jako svého druhu převodovka mezi tímto hybatelem a pohybem příslušné sféry. K čemuž je zdravé dodat, že motiv rozumu a rozumové touhy po dobru, jež působí jako hybný činitel, se v celém výkladu objevuje ve velice obecné podobě, jejíž konkretizaci na případ nebeských pohybů Aristotelés nepředvádí (viz *Met.* XII,7,1072a26–30; 1072b2–5).²⁸

²⁵ Výraz τὸ τί ἦν εἶναι, v tomto kontextu ojedinělý, připomíná stejně ojediněle užití v *De caelo*, I,9,278a2–4; v obou případech jde zřejmě o připomenutí, že látka není součástí definice podstaty.

²⁶ Aristotelés, *Met.* XII,8,1074a31–38.

²⁷ Viz I. Bodnár, *Cases of Celestial Teleology*, str. 248 n.

²⁸ Nedávným zastáncem předpokladu duší sfér, mimo jiné na základě propojení s relevantními pasážemi z *De an.* a *Eth. Nic.*, je A. Laks, *Metaphysics A 7*, in: M. Frede – D. Charles (vyd.), *Aristotle's Metaphysics Lambda*, Oxford 2000, str. 221: „The heaven should be, or should have, if not a sensitive soul, then at least an intellect which would be a desiderative intellect.“ K otázce „kosmické touhy“ (zejména na základě *De caelo*, II,12) srv. též Ch. H. Kahn, *The Place of the Prime Mover in Aristotle's Teleology*, in: A. Gotthelf, *Aristotle on Nature and Living Things*, Pittsburgh – Bristol 1985, str. 192–193. K duším sfér viz též S. Broadie, *Heavenly Bodies and First Causes*, in: G. Anagnostopoulos (vyd.), *A Companion to Aristotle*, Oxford 2009, str. 230–241, jejíž otázky mistry připomínají Theofrastovy pochyby zmíněné v první části této studie. Srv. str. 240: „Why does the sphere's love of its unmoved mover give rise to rotation? Are there two sphere-activities, rotation and loving the unmoved mover, or could these be different aspects of a single activity?“ V této souvislosti je též třeba připomenout, že ať už sféry mají či nemají mít duši či rozum, Aristotelés zavádí v kapitolách XII,7–8, nehybného hybatele i hybatele jednotlivých sfér bez ohledu na tento motiv: stejně jako ve *Fyzice* jde prostě o důsledek premisy, podle níž má každý – i věčný – pohyb svého kauzálně primárního hybatele.

Už z těchto dvou obtíží vysvítá, jak složité je přesně stanovit, co bychom získali tím, že bychom do pojednání *O nebi* promítli výroky o prvním hybateli a dalších nelátkových hybatelích (natolik mohou v čistě nelátkové podobě existovat), které se objevují v *Metafyzice* XII. Tato obtíž však není čistě negativním závěrem, ale má svůj vlastní filosofický rozměr, jenž souvisí se skutečně odlišným, spíše než komplementárním zaměřením obou textů. Jejich metodologická různost, přirozeně daná růzností tematickou, totiž nevylučuje podobnou, jen různě aplikovanou motivaci, jež vede k vypracování pojmu prvního tělesa na straně jedné a pojmu prvního nehybného hybatele na straně druhé. Otázce Aristotelovy filosofické motivace je proto věnován stručný Závěr společný oběma částem této studie.

Závěr

Obě části této studie se soustředily na pasáže pojednání *O nebi*, které se významně liší od navázání kosmické rotace a dalších pohybů na prvního nehybného hybatele ve *Fyzice* VIII a zejména *Metafyzice* XII. Pro uznání skutečné odlišnosti těchto textů je ale třeba nezapomínat, co mají společného na základní metodologické úrovni: ať už vycházejí ze zkoumání pohybu nebo druhů podstaty, vypořádávají se s nutností překračovat uznané meze zkušenosti, a to za předpokladu, že tyto meze nejsou mezemi filosofického zkoumání. Filosofie se v Aristotelově pojetí nemůže vyhnout aporiím, které vyvstávají nejen na poli metafyziky, ale též na poli kosmologie. Na rozdíl od aporií výslovně pojednávaných v *Metafyzice* neplynou aporie spisu *O nebi* z různých stránek zkoumání podstaty, ale mnohem přímočařeji z našeho postavení ve světě a nemožnosti přímo prozkoumat nebe jako fyzikální oblast.

Tato výchozí situace se promítá do sledu výslovně pojmenovaných aporií, které spis *O nebi* I–II řeší. První dvě aporie lze řešit logickým uvažováním na základě fyzikálních premis: jedná se o hádanku mnoha světů (*De caelo*, I,7,274a24–26) a obtíže plynoucí z protichůdných názorů starších myslitelů na to, zda svět vzniká a zaniká, či nikoli (*De caelo*, I,10,279b4–8). Další aporii lze řešit logickou úvahou na základě premis biologických: týká se nám známého určení pravé a levé strany otáčející se koule (*De caelo*, II,2,285a31–b1). Následuje obdobná aporie řešená podobně jako aporie předchozí, včetně zapojení hodnotového soudu: jak víme, že se svět opravdu točí (lepší) směrem dopředu (*De caelo*, II,5,288a2–12)? Konečně jsou za aporie označeny problémy, které nelze

skutečně vyřešit, ale můžeme je objasnit pomocí analogie: v kapitole II,12 se „největší aporie“ (τὰς μεγίστας ἀπορίας, 291b28) týkají vztahu mezi celkovou rotací nebeské sféry a různými pohyby planet. Co z takto stručného přehledu plyne, je společná základní otázka, které se z různých úhlů týkaly i všechny texty zkoumané v obou částech této studie: otázka jednoty a ucelenosti podstatně pohyblivého světa.

Skrze tuto otázku se fyzikální zkoumání nakonec přece jen setkává s metafyzickým tázáním: představa jednotného a uceleného světa – což je zde relevantní význam slova οὐρανός (viz *De caelo*, I,9,278b20–21) – je totiž představa světa jako individuální podstaty. Že takto chápe svět i spis *O nebi*, se potvrzuje na několika místech, včetně tvrzení z kapitoly I,9,278b3–4, že „svět (οὐρανός) patří mezi jednotliviny a věci složené z látky“. Ve zkratce lze jistě říci, že celé pojednání vychází ne z jistoty, ale z „rozumného“ a postupně upřesňovaného předpokladu, že svět je jedna, nějakým způsobem sjednocená látková věc, a ještě přesněji *jediny* přirozený celek zahrnující *všechny* podstaty složené z formy a látky.²⁹ Právě toto zahrnutí je úzce propojeno s pohybem první nebeské sféry, přičemž důraz na samostatnost tohoto pohybu byl hlavním tématem této studie. Žádné pojednání tohoto tématu by však nemělo opominout přiznanou nemožnost empirického ověření vlastností tělesa, jež příslušný pohyb vykonává. Odtud zvláštní nejasnost nikoli ohledně toho, *zda* je svět jednou podstatou, ale ohledně toho, jaký *druhem* podstaty je těleso, na jehož pohybu fyzikální jednota světa závisí – což je otázka více metafyzická než fyzikální.

Důvod takového tvrzení souvisí s rysem, jímž se οὐρανός (ve smyslu nebe i světa) vyznačuje jako jednotlivá složenina formy a látky: je něčím vnímatelným (αἰσθητός, *De caelo*, I,9,278a10). Zároveň však platí, že tato vnímatelnost má dvojí různou mez. Nejde jen o to, že principiálně vnímatelné všeobjímající nebe, a tím rovněž svět, nemůžeme *jako celek* vnímat z žádného místa v něm. Jde zároveň o to, že samo první těleso se sférami, které má obsahovat, nemá žádné vlastnosti, které bychom mohli smyslově vnímat, takže ho „vnímáme“ jen *nepřímo*, skrze *důsledek* jeho pohybu, jímž jsou viditelné změny polohy nebeských těles. Toto druhé omezení je svou povahou vážnější než evidentní nemožnost spatřit celek světa; má totiž své důsledky pro způsob, jímž se první těleso

²⁹ K motivu světa jako složené podstaty viz M. Matthen – R. J. Hankinson, *Aristotle's Universe. Its Form and Matter*, in: *Synthese*, 96, 1993, str. 417–435, a M. Matthen, *The Holistic Presuppositions of Aristotle's Cosmology*, in: *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 20, 2001, str. 171–199. Matthen nabízí syntetické čtení, integrující do úvah o světovém celku motiv prvního nehybného hybatele.

řadí do druhého ze tří druhů podstaty podle *Metafyziky* XII,1. Rozlišení trojí podstaty na řádcích *Met.* XII,1,1069a30–b1 vychází z hlavní dichotomie podstaty vnímatelné (αἰσθητή) a nehybné (ἀκίνητος). Zatímco existence podstaty nehybné, jejíž zkoumání náleží jiné vědě než fyzice, není obecně přijímána, na existenci fyzikou zkoumané podstaty vnímatelné, jež je spojena s pohybem (μετὰ κινήσεως), se naopak „všichni shodnou“ (πάντες ὁμολογοῦσιν). Rámcová shoda by tedy měla panovat i na dvou druzích této podstaty: podstatě pomíjivé, jako jsou rostliny a zvířata, a podstatě nepomíjivé, „jejíž prvky (στοιχεῖα) musíme také hledat, ať je jeden nebo ať je jich více“ (εἴτε ἓν εἴτε πολλά, *Met.* XII,1,1069a32–33). Tento rozvrh nám okamžitě připomene, jak podivným prvkem čili jednoduchých tělesem je těleso první, jež rozšiřuje počet prvků na pět, tedy o jeden více než nacházíme u myslitelů jako Empedoklés či Platón. Toto rozšíření je přitom zvláštní nejen historicky, ale především z hlediska právě uvedeného rozřídění podstat. Je-li pravda, že ostatní čtyři jednoduchá tělesa (prvky čili živly) nelze vnímat jinak než skrze odvozenou jevovou podobu ve směsích, jimiž jsou pomíjivé podstaty, nebeské první těleso *není* vnímatelné ani takto odvozeně, neboť do žádné směsi nevstupuje (nemá žádnou ze vzájemně protivných vlastností, které míšení umožňují). Jediné, co vnímáme při pohledu tam, kam naše geometricky vedené úvahy o pohybu dosadily první těleso, je sluncem rozzářená denní obloha, nebo temná obloha noční, tvořící pozadí pro svítící hvězdy. Obě situace se uskutečňují v průhledném prostředí, jímž je první těleso (viz *De an.* II,7,418b11–13), přičemž obtíže s jejich fyzikálním vysvětlením (či přesněji absence vysvětlení záře hvězd) indikují paradox, plynoucí z umístění prvního tělesa mezi vnímatelné podstaty spjaté s pohybem: první těleso je sice v neustálém místním pohybu, ale není jako takové vnímatelné; vnímatelné jsou naopak z něj tvořené hvězdy, které však – na rozdíl od jiných živých podstat – nemají žádný vlastní pohyb (viz *De caelo*, II,9,291a26–27).

První těleso je však zároveň tím, jež z definice obeeríná všechny vnímatelné podstaty. Navzdory uvedenému paradoxu je tak Aristotelés potřebuje do schématu podstat zařadit, má-li jeho nauka patřit k těm, jež předpokládají, že „svět je nějaký celek“ (ὅλον τι τὸ πᾶν) a nepozůstává jen z jedné věci za druhou (τῷ ἐφεξῆς) (*Met.* XII,1,1069a19–21).³⁰

³⁰ K různým výkladům předpokladu εἰ ὡς ὅλον τι τὸ πᾶν viz E. Berti, *The Program of Metaphysics Lambda (chapter 1)*, in: Ch. Horn (vyd.), *Aristotle's Metaphysics Lambda*, str. 69–71. Tento předpoklad odpovídá již zmíněnému třetímu významu slova οὐρανός podle *De caelo*, I,9,278b20–21: tímto slovem označujeme též τὸ ὅλον καὶ τὸ πᾶν.

Ani tento předpoklad nelze doložit přímou zkušeností, neboť je tím, co zkušenost v nejzazším horizontu uspořádává. Vztah mezi představou jednotného kosmu a nevnímátným tělesem, které nelze rozpoznat ve smíšených podstatách, je nakonec silnější, než možná sám Aristotelés zamýšlel. Tento vztah lze totiž promítnout i do shrnující formulace z poslední kapitoly *Metafyziky* XII: „A kdyby nebylo nic vedle smyslových věcí (παρὰ τὰ αἰσθητά), nebylo by počátku, řádu, vzniku a nebeských věcí, ale počátek by měl vždy další počátek (ἀλλ' αἰεὶ τῆς ἀρχῆς ἀρχή), jako to nalézáme u všech fyziků a theologů“ (1075b24–27). První těleso totiž nejenže není vnímátné, ale neplatí pro něj ani definice látkových věcí jako nositelů protivných určení (1075b21–24). Sesadit první těleso z role prvního počátku, jenž nemá žádnou protivu, lze tedy jen zavedením prvního nehybného hybatele, jemuž však formální argument na rovině fyziky nemůže připsat žádnou vlastní skutečnou činnost. Čirou skutečnost v jiné podobě, než kterou je výkon dokonale kruhového pohybu, může zavést jen nefyzikální, plně metafyzická definice nelátkové a nevnímátné podstaty jako činnosti na ničem nezávislého myšlení.

Sama *Metafyzika* XII tak do značné míry potvrzuje, že problém duality počátků nemá metodologicky jednotné řešení: jak uznává závěr pasáže rozlišující trojí podstatu, fyzika a věda o nehybné podstatě „nemají obě společný počátek“ (μηδεμία αὐτοῖς ἀρχὴ κοινή, 1069b1–2). Pro aristotelenskou tradici bude i proto jednodušší nauku o prvním tělese přeprocovat, nebo zcela odmítnout. V rámci Aristotelova pojetí fyzikálního světa je přesto první těleso nutné, aby se uzavřený kosmos mohl stát „transcendentální ideou“. Tento Kantův výraz, jenž se vztahuje i na ideu světa jako empirického a přece nadsmyslového předmětu,³¹ si lze vypůjčit ke zdůraznění toho, že nejen první nehybný hybatel, ale i pojem prvního tělesa plyne z hledání nepodmíněného počátku podmíněné zkušenosti.³²

ZUSAMMENFASSUNG

Aristoteles' *De caelo* I–II legt die vollkommene Kreisbewegung als eine Art der Bewegung fest, die notwendigerweise der Himmelsphäre angehört, die selber aus einer korrelativ vollkommenen und innerlich

³¹ I. Kant, *Kritika čistého rozumu*, přel. J. Loužil, Praha 2001, A 481–482/B 509–510.

³² Tato studie vznikla s podporou GAČR v rámci projektu GA17-05919S.

beseelten „Ersten Substanz unter den körperlichen Substanzen“ besteht. Letztere, ungeachtet ihrer vollständig materiellen Natur, wird wiederholt beschrieben als etwas Göttliches und örtlich Getrenntes vom sublunaren Bereich von Entstehen und Vernichtung, und kann legitimerweise als der einzige Körper verstanden werden, der sich selbst bewegt in einem vollen, uneingeschränkten Sinne. Es stellt sich daher die Frage, wie es Aristoteles gelingt, diese seine echte kosmologische Innovation mit denjenigen Passagen zu versöhnen (oder eben nicht zu versöhnen), die einen nicht-materiellen Verursacher oder einen *unbewegten* Bewegter einführen, der offensichtlich für die selbe himmlische Bewegung verantwortlich ist, oder, allermindestens, für einige von ihren Eigenschaften. Bezüglich von *De caelo* selbst haben sich die Interpreten auf drei Passagen konzentriert, die das Vorhandensein eines solchen Bewegers in dieser Abhandlung zu enthalten scheinen (I,9,279a11–b3; II,6,288a27–b7; II,12,292a14–b25). Der erste Teil dieses Beitrags bietet eine eingehende, erneute Untersuchung dieser Passagen und kommt zu dem Schluss, dass keine von denen eindeutig auf einen unbewegten Bewegter als die Quelle der himmlischen Bewegung hindeutet. Dieser Schluss macht es allerdings umso wichtiger, nach der Beziehung – im zweiten Teil des Beitrags – zwischen *De caelo* und insbesondere *Metaphysik XII* zu fragen, wo solch ein Bewegter eine wichtige Rolle in der Erklärung der Anordnung des Universums, einschließlich seiner himmlischen Sphäre, spielt. Anstatt einer entwicklungsmaßige Erläuterung kommt der Beitrag zu dem Schluss, dass sich Aristoteles nicht darum bemüht hat, ein übergreifendes Schema herauszuarbeiten, das imstande wäre, das sich selbst bewegende Prinzip der Himmelsphäre (ein Prinzip, für den im Rahmen der Aristotelischen Naturphilosophie plädiert wird) mit der Vorstellung des unbewegten Bewegers zu versöhnen, dessen Aktivität im Denken besteht und dessen Wesen zutiefst metaphysisch ist.

SUMMARY

Aristotle's *De caelo* I–II establishes the perfect circular motion as the kind of motion that necessarily belongs to the celestial sphere, which itself consists of a correlatively perfect and internally animate 'first of bodily substances'. The latter, despite its entirely material nature, is repeatedly described as something divine and topically separate from the sublunary realm of generation and destruction, and it can be legitimately understood as the only body that moves itself in a full, non-qualified

sense. The issue is therefore to find out how Aristotle reconciles (or fails to reconcile) this properly cosmological innovation with the passages where he introduces a non-physical agent or an *unmoved* mover that is apparently responsible for the same celestial motion or, at the very least, for some of its properties. Concerning the *De caelo* itself, commentators have focused on three passages which seem to imply the presence of such a mover in this treatise (I,9,279a11–b3; II,6,288a27–b7; II,12,292a14–b25). The first part of this article offers a close reexamination of these passages and concludes that none of them points unequivocally towards the unmoved mover as a source of celestial motion. This conclusion, however, makes it even more pressing to ask, as we do in the article's second part, about the relation between the *De caelo* and, especially, *Metaphysics* XII, where such a mover plays an important role in explaining the arrangement of the universe including its celestial sphere. Instead of relying on the developmental explanation, the article concludes that Aristotle does not strive to elaborate an overarching scheme that would reconcile a self-moving principle of celestial motion (a principle argued for in Aristotle's natural science) with an unmoved mover whose activity consists in thinking and whose nature is properly metaphysical.